

Máná namma	Persovdnadovddaldat
Skovi deavdi namma ja virgestáhtus	
Deavdinbeaivi ja doaibmabáiki	

Válljejhket guđege gažaldaga buohta molssaeavttu, mii buoremusat govve máná dálá dili. Juohke gažaldaga buohta váldojuvvo vuhtii okta, duođaleamos molssaeaktu. Rávvagat siiddus 2–4.

<p>1. Ovdáneapmi ahkedási hárrái li ádjáneapmi iige dan riska..... 0 Smávva ádjáneapmi dahje ádjáneami riska 1 Govttolaš dahje duođalaš ádjáneapmi 2</p> <p>2. Doaibmanávccat ruovttubirrasis (beaivválaš doaimmaid ollašuvvan, dávdamearkkaid váikkuhus) Eai váttisvuodat..... 0 Vähäisiä ongelmia..... 1 Kohtalaisia tai vakavia ongelmia..... 2</p> <p>3. Doaibmanávccat beaivedivššus/skuvllas ja oahppan Eai váttisvuodat..... 0 Smávva váttisvuodat..... 1 Govttolaš dahje duođalaš váttisvuodat..... 2</p> <p>4. Doaibmanávccat ustibiiguin ja eará sosiála gaskavuodain (beaivedikšu, skuvla, astoáigi, buđaldusat) Eai váttisvuodat..... 0 Smávva váttisvuodat..... 1 Govttolaš dahje duođalaš váttisvuodat 2</p> <p>5. Vánhemiid návccat muddet máná dovdduid ja láhttema (beaivválaš doaimmaid ollašuvvan, dávdamearkkaid váikkuhus) Eai váttisvuodat..... 0 Smávva váttisvuodat..... 1 Govttolaš dahje duođalaš váttisvuodat 2</p> <p>6. Siskkáldas dávdamearkkat (omd. iluhisvuolta, šlundivuolta, beroštumiid vátnivuolta, geassáseapmi, átestus) Eai dávdamearkkat 0 Smávva dávdamearkkat..... 1 Govttolaš dahje duođalaš dávdamearkkat..... 2</p> <p>7. Olggaldas dávdamearkkat (omd. vuostálastin, aggressiivavuolta, leabuhisvuolta, muosehis láhtten) Eai dávdamearkkat 0 Smávva dávdamearkkat 1 Govttolaš dahje duođalaš dávdamearkkat 2</p>	<p>8. Duođalaš mielladearvvasvuoda hehttehusa eahpádus, iežas vahágahttima dahje earáid vahágahttima riska li eahpádus, ii riska..... 0 Smávva eahpádus dahje riska..... 4 Govttolaš dahje duođalaš eahpádus dahje riska 8</p> <p>9. Bearraša doaibmanávccat dahje bearašdahkkít mat váikkuhit mánnái Eai váttisvuodat / ii diehtu..... 0 Smávva váttisvuodat..... 1 Govttolaš dahje duođalaš váttisvuodat..... 2</p> <p>10. Gávdnojitgo máná bearrašis dahje lagaš sogas mielladearvvasvuoda váttut? Eai / ii diehtu..... 0 Juo, oarbiniin dahje lagaš sogas..... 1 Juo, vánhemis..... 2</p> <p>11. Gárrenávdnasiid geavaheapmi Eai váttisvuodat / ii diehtu..... 0 Riska dahje váttisvuodat geavaheamis..... 2 Mánná geavaha..... 2</p> <p>12. Veahkaváldi bearrašis li / ii diehtu..... 0 Oarbiniid gaskkas..... 1 Juo, vánhen guoktá gaskkas dahje mánnái čuohcci 2</p> <p>13. Árat gávnnavuvvon máná sierradoarjaga dárbu (ovdáneapmái guoski, psykososiála) li dárbu / ii diehtu..... 0 Láivi dahje meaddelmanni..... 1 Govttolaš dahje garra, guhkesáigásaš dahje bissovaš 2</p> <p>14. Guoddágo vánhen fuolla mánás dovdduin, láhttemis, vuodjunnávccain dahje das mo mánná gulahallá earáiguin? li fuolla..... 0 Smávva fuolla 1 Govttolaš dahje duođalaš fuolla..... 4</p>
---	---

RÁVVAGAT

Buot daid gažaldagaid, mat čájehit fuola máná dahje bearraša dilis, galgá váldit vuhtii. Maiddái ovttaskas fuola birra háleštuvvo vánhen guoktáin, fuola váikkuhus máná psykososiála dearvvasvuhtii ja ovdáneapmái sihke vejolaš doarjaga dárbu árvvoštallojuvvojit.

Ollislaš čuoggát 4–7 čujuhit máná dahje bearraša doarjaga, lassečielggademiid dahje divššu dárbut vuodđodearvvasvuoda fuolahusas ja vuodđobálvalusain (beaivedikšu, ovdaskuvla, bearašbargu). Ovttasbargofierpmádaga čohkken máná doarjaga ja divššu plánema ja dan ollašuhttima várás lea dehálaš.

Ollislaš čuoggát 8 dahje eanet čujuha dasa, ahte lea dárbu smiehttat mánáidpsykiátralaš konsultašuvnna, gildii buktojuvvon mánáidpsykiátralaš bálvalusaid dahje máná sáddema spesiáladearvvasvuoda divššu mánáidpsykiátralaš árvvoštallamii. Jus ollislaš čuoggát čoggojit eanáš gažaldagain, mat govvejit bearraša doaibmanávccaid ja noađuheaddji áššiid (gažaldagat 9-12), galgá ovdde mužžan smiehttat ávžžuhit bearraša sierrabálvalusaid oktavuhtii (ollesolbmuid mielladearvvasvuoda- ja gárrenávnnasbálvalusat, mánáidsuodjalus dahje eará sosiáladoaimmahat).

Mánnggain árvvoštallanskovi gažaldagain árvvoštallojuvvo govviduvvon dávdagova dahje váttu dássi. *Smávva dávdamearkkaid/váttisvuodaid* lea dábálaččat álki dovdat, muhto dat eai hehte máná dahje bearraša doaibmanávccaid. Govttolaš ja duođalaš dávdamearkkat/váttisvuodaid hehtejit máná dahje bearraša doaibmanávccaid, dagahit gillámuša ja gáibidit dárkilut árvvoštallama ja doarjaga dahje divššu ordnema. Máná doaibmanákca veardiduvvo ahkedássái heivvolaš dábálaš ceavzimii ja dáidduide iešguđetlágan diliin.

1. Ovdáneapmi ahkedási hárrái

Almmolaš árvalus máná ovdáneami dilis. Dás váldojuvvojit vuhtii sogabearri ja eamiváttut sihke eará sivat, mat leat dagahan ovdáneami ádjánemiid dahje spiehkkasemiid, máná neurologalaš ja gielalaš ovdáneapmi, kognitiiva dássi ja psykososiála ovdáneapmi.

2. Doaibmanávccat ruovttus (beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhta, dávdamearkkaid váikkuhus)

Beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhtii gullet ahkedássái heivvolaš dáiddut atnit alddis fuola, dego boradeapmi, persovnnalaš hygiena fuolaheapmi, hisvssegis fitnan, gárvodeapmi ja oadđin. Máná návccat muddet iežas láhttema ja dovdduid boahat ovdan ruovttubirrasis eandalit dalle go mánná duššastuvvá ja behtto, sihke das mo son váldá vuostá vánhema stivrema ja rávvema. Dás váldojuvvojit vuhtii maiddái ahkedássái heivvolaš barggaid fuolaheapmi, dego ruoktobarggut ja skuvlabarggut.

3. Doaibmanávccat beaivedivššus/skuvllas ja oahppan

Dás árvvoštallojit máná oahppama eavttut ja dahkkit, mat váikkuhit dasa, dego oahppannávccat, oahppanmotivašuvdna, dárkon ja dáiddut doaibmat joavkkus. Vuhtii váldojuvvojit maiddái máná návccat doaibmat oktasaš rávvagiid ja vuordámušaid mielde sihke sirdašuvvandiálašvuodaid njuovžilvuhta.

4. Doaibmanávccat ustibiiguin ja eará sosiála gaskavuodain (beaivedikšu, skuvla, astoáigi)

Máná sosiála dáiddut ahkeguimmiid hárrái árvvoštallojit beaivedivššus, skuvllas, astoáiggis ja astoáiggedoaimmain. Dás váldojuvvo vuhtii dat, leago mánná beroštuvvan vuorováikkuhusas, máhttago son dahkat sosiála álgagiid ja leatgo sus návccat doalahit gaskavuodaid ustibiiguin sihke gávdnojitgo sus dáiddut čoavdit sierramielalašvuodaid.

5. Vánhemiid návccat muddet máná dovdduid ja láhttema (beaivválaš doaimmaid njuovžilvuhta, dávdamearkkaid váikkuhusat)

Vánhemis jerrojuvvo mo árgabeavvi hástaleaddji dáhpáhusat ollašuvvet mánáin. Ságastallojuvvo dovdduid birra hálešteamis mánáin; ovttas illudeamis, jedđemis, ráfáiduhttimis ja máná negatiiva dovdduid gierdamis. Ságastallat, makkár bajásgeassinvuogiiguin vánhen guovttos bagadalliba ja ráddjeba máná láhttema ovdamearkan go mánná behtto dahje go mánná vuostálastá vánhema rávvagiid. Vánhemiin ságastaladettiin árvvoštallo su dáidu áddet mánás ságaid ja dárbbuid sihke vástidit daidda ahkedássái heivvolaš vugiin. Árvvoštallo, vásihago vánhen gaskavuoda mánáinis positiivan ja vásihago

vánhen ahte son birge doarvái bures dovdduid ja láhttema muddemis máná ahkedássái heivvolaš dárbbuid mielde. Vuhtii galgá váldit maiddáí máná sierradoarjaga dárbbu váikkuhusa.

Stuorat mánáid buhta vánhemiid návccat muddet mánáska dovdduid ja láhttema oidno maiddáí máná iežas nákcán muddet iežas dovdduid čájeheami ja láhttema iešguđetge diliide ja sosiálalaččat heivvolaš vugiiguin.

6. Siskkáldas dávdamearkkat (omd. iluhisvuolta, šlundivuolta, beroštumiid vátnivuolta, geassáseapmi, átestus)

Dávdamearkkat leat čilgejuvvon árvvoštallanskovis.

7. Olgguldas dávdamearkkat (omd. vuostálastin, aggressiivavuolta, leabuhisvuolta, muosehis láhtten) Dávdamearkkat leat čilgejuvvon árvvoštallanskovis.

8. Duođalaš mielladearvvasvuoda hehttehusa eahpádus dahje iešvahágahttima dahje earáid vahágahttima riska

Duođalaš mielladearvvasvuoda hehttehusain oaivvilduvvo máná iešvahágahttin, psykohtalašvuolta dahje dan eahpádus, duođalaš impulsakontrolla hehttehusat, duođalaš borranváddu dahje gárrenávnnsaváttut.

Iešvahágahttimii gullet máná sáгат iežas vahágahttimis, plánat dahje njuolga geahččaleamit vahágahttit iežas dahje iežas vahágahtti dagut. Jus mánná lea bártái, sutnje dáhpáhuvvet jeavddalaččat dáhpedorpmi iige son nagot suodjalit iežas ahkedássái heivvolaš vuogi mielde, gehččojuvvojit dát iežas vahágahtti láhttemin.

Riska vahágahttit earáid lea badjánan, jus mánná uhkida vahágahttit earáid dahje iežas láhttemiin bidjá nuppiid vára vullosažžan. Duođalaš láhtten dávdamearkkat leat ovdamearkan fallehallan, dolaid cahkkeheapmi ja ealliid biinnideapmi. Duođalašvuoda áican lea hedjonan, jus mánná ii nagot earuhit ahkedássái heivvolaččat ráji duohtamáilmmi ja govahallon máilmmi gaskkas, dahje jus sus leat ártet jurdagat dahje eahpedábalaš garra balut.

Govtolaš dahje duođalaš váttisvuodát dáid áššiin gáibidit johtilis dárkilut dutkama ja divššu. Dát dávdamearkkat sáhttet gáibidit sihke psykiátralaš ja dávjá maiddáí mánáid suodjalusa árvvoštallama ja divššu.

9. Bearraša doaimmanávccat dahje bearrašdahkanit mat váikkuhit mánnái

Dán oasis árvvoštallojuvvojit iešguđetlágan noađuheaddjit mat váikkuhit bearraša doaimmanávccaide dahje mánnái: bargguhisvuolta, eará váttisvuodát mat laktásit bargui, ekonomalaš váttisvuodát, somáhtalaš buohcuvuolta bearrašis, vánhemiid sierramielalašvuodát bajásgeassimis, váttisvuodát párragaskavuodain, vánhen guoktá earráneapmi, gižžu fuolaheaddjis, návccahuvvan, bearraškriisat. Vuhtii váldojuvvojit maiddáí árat dahje áigequovdilis traumáhtalaš kriissaid váikkuhusat. Bearraša mielladearvvasvuoda- ja gárrenávnnsaváttisvuodát árvvoštallojuvvojit gažaldagaid 10 ja 11 buhta.

10. Gávdnojitgo máná bearrašis dahje lagaš sogas mielladearvvasvuoda hehttehusat?

Vuhtii váldojuvvojit dálá ja árat mielladearvvasvuodaváttut.

11. Gárrenávdnasiid geavaheapmi

Gárrenávdnasiin oaivvilduvvo alkohola, iešguđetlágan narkotihkat ja dálkasat, mat geavahuvvojit gárrendárkkuhusas. Mánáid buhta gárrenávnnsgeavaheapmin gehččojuvvo maiddáí borgguheapmi. Erenomážit borgguheami álggaheapmi árrat uhkida máná dearvvas ovdáneami.

Vuhtii váldojuvvojit dálá riskageavaheapmi dahje gárrenávnnsaváttisvuodát. Guktuid vánhemiid gárrenávdnasiid geavahus árvvoštallojuvvo: mat gárrenávdnasat geavahuvvojit, man olu ja man dávjá. AUDIT-jearahallama geavaheapmi ávžžuhuvvo. Vánhemiin árvvoštallojuvvo ovtas ráđiid, mo vánhemiid gárrenávdnasiid geavahus váikkuha mánnái. Jus lea dárbu, vánhemii fállujuvvo doarjja ja rávvejuvvo gárrenávnnsabálvalusaid oktavuhtii.

12. Veahkaváldi bearrašis

Veahkaváldin bearrašis gullet veahkaváldi párragaskavuodas, mánáide čuohcci dahje oarbiniid gaskasaš veahkaváldi. Fysalaš veahkaváldi lea buotlágan bákčasa dagaheapmi nubbái, maiddáí fysalaš stivrren dego vuovttain gaikun, suorpmain goalkaleapmi ja snihpasteapmi. Veahkaváldin bearraša siste

gullet fysalaš veahkaválddi lassin maiddái máná hilgun dahje healbadeapmi ja emotionála veahkaváldi dego fuotnun, givssideapmi, vuollánahttin dahje áitin.

13. Árat gávnnavuvvon máná sierradoarjaga dárbu (ovdáneapmái guoski, psykososiála)

Čielggaduvvo leago mánnái ovdal ávžžuhuvvon sierradoarjja dahje leago mánná ožžon ovdáneapmái laktáseaddji, gielalaš dahje psykososiála divššu dahje veajuiduhttima: hállanterapiija, beaivedivššu dahje skuvlla doarjjadoaimmat, doaibmaterapiija, neuropsykologalaš veajuiduhttin, mielladearvvasvuodábálvalusaid dahje mánáidsuodjalusa doarjjadoaimmat.

Láivves doarjjadárbbun gehččojuvvo meaddelmanni dilli, mii čoavdašuvvá vuodđobálvalusaid vehkiin. Govttolaš ja duođalaš doarjjadárbbui gullet dilitt, main máná dávdamearkkat dahje riskadahkkit, mat váikkuhit su ovdáneapmái, leat gáibidan guhkitáigásaš doarjaga dahje divššu. Garra dárbbu doarjjagii sáhttet laktásit fáhkka dihtton dávdamearkkat mánás dahje bissovaš doarjjadárbbu psyhkalaš hehttehusa dihtii.

14. Guoddágo vánhen fuola mánás dovdduin, láhttemis, vuodjunnávccain dahje sosiála gaskavuodain earáiguin?

Vánhemis jerrojuvvo, guoddágo son fuola muhtin áššis, mii laktása su máná buresbirgejupmái dahje leago vánhen fuolas mánás vejolaččat juo gávnnavuvvon váttisvuodas

